

УДК 347.97/.99.001.73(477)

С.М. ПОПОВА, докт. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: *судово-правова реформа, професійна підготовка суддів, порядок оприлюднення судових рішень, безплатна правова допомога, центри з надання безплатної вторинної правової допомоги*

Конституція нашої держави визначає Україну як демократичну, соціальну та правову країну. В Україні визначається і діє принцип верховенства права. Всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції, а Конституція України має найвищу юридичну силу. Правовий порядок в нашій державі базується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. А кожній людині і громадянину в нашій країні гарантується Конституцією України право на звернення до суду для захисту своїх прав та свобод [1].

Саме тому, після підписання Україною Угоди про співпрацю з Європейським Союзом, серед першочергових реформ, які слід здійснити в нашій державі, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого відновлення в розумні строки. Але, як відзначив доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України О.М. Бандурка, «суд для одних – це надія, для інших – розчарування».

Проблемам проведення судово-правової реформи в Україні присвячена значна кількість праць таких вітчизняних фахівців, як

О.М. Бандурка, П.Д. Біленчук, І.В. Головань, М.І. Камлик, Я.Ю. Кондратьєв, М.В. Куркін, Д.М. Притика, В.М. Тертишник, та інших. Проте, окремі питання в цій сфері досі не знайшли свого однозначного вирішення, ще потребує подальших досліджень і розробок у даному напрямку. Тому метою статі є дослідження окремих питань підвищення професійного рівня суддівського корпусу та матеріального забезпечення судочинства, надання правової допомоги учасникам процесу та поліпшення виконання судових рішень.

Оцінюючи ситуацію у сфері вітчизняного судочинства, слід відзначити, що вона є дуже складною. Крім незабезпечення державою базових умов для справедливого правосуддя, значною мірою така ситуація спричинена внутрішніми факторами, пов'язаними з організацією діяльності судів і здійсненням суддівських повноважень.

Світовий досвід свідчить, що рівень демократичності суспільства визначається місцем суду в системі органів державної влади. Саме незалежна судова влада і має збалансувати діяльність законодавчої та виконавчої влади, забезпечити дотримання законів, охорону прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного й справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права. Для досягнення цих результатів в Україні розроблено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [2].

Основними завданнями цієї стратегії є:

- окреслення кола проблем і визначення їх причин, які необхідно усунути шляхом реформування судоустрою, судочинства й суміжних правових інститутів;
- визначення напрямів, заходів та етапів реформування судоустрою, судочинства й суміжних правових інститутів;
- забезпечення належного рівня координації та стратегічного планування процесу реформування;
- визначення орієнтирів для розроблення відповідного плану дій щодо реалізації Стра-

тегії, а також очікуваних результатів і показників реалізації реформи;

– підвищення ступеня довіри суспільства до органів судової влади та суміжних правових інститутів.

Конституція України підняла роль суду на якісно новий рівень. Адже інтереси суспільства, права і свободи людини, законні інтереси підприємців можуть бути захищені лише незалежним судом, який діє на засадах законності, неупередженості та справедливості.

Світова спільнота вже давно визначила основні принципи незалежності судової влади: рівноправність трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої і судової); пожиттєве призначення суддів на посади; неможливість зниження заробітної плати суддів; контроль за судовою діяльністю лише з боку суддів; незалежне фінансове забезпечення за рахунок держбюджету. На жаль, орієнтація українських суддів на ці сформовані віковою практикою принципи поки що багатьма громадянами сприймається як їхнє прагнення на привілейоване становище та безконтрольність в роботі.

Сьогодні на адресу суддів направляється значна кількість зауважень і претензій. При цьому ігнорується така об'єктивна закономірність, що суди є частиною державної влади, а судді – частиною нашого суспільства. Тому, дійсно, у нашій державі посилюються тенденції неправомірного впливу на суд (різні запити, звернення, прохання, підкуп тощо).

Роль судів у суспільному та державному житті, безумовно, зростає. І сьогодні суди своїми рішеннями можуть суттєво впливати на політичні, економічні, правові, соціальні й інші процеси. Підтвердженням цьому є, зокрема, постійне збільшення кількості розглянутих судами справ. Але, з одного боку, це свідчить про зростання довіри громадян до суду, а з іншого, – про наростання негативних процесів у суспільстві.

Тому, на нашу думку, основний потенціал підвищення судового захисту юридичних та фізичних осіб знаходиться в середині судової системи, і стан правосуддя значною мірою

визначається ставленням суддів до виконання своїх професійних обов'язків. А авторитет судової гілки влади та довіра до суду з боку суспільства залежить від змісту кожного рішення, яке судді проголошують іменем України.

Тому у розділі IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3] чітко прописано порядок призначення на посаду суддів та питання їх професійної підготовки, у розділі V – проведення кваліфікаційного оцінювання суддів, а розділ VI описує підстави і порядок застосування до суддів дисциплінарної відповідальності. Саме професіоналізм суддів, на думку багатьох фахівців, є головною складовою у побудові в Україні справедливого та чесного суду. Тому порядок зайняття посади судді загальної юрисдикції включає багато етапів, у тому числі: проведення двох іспитів – вибіркового й кваліфікаційного; перевірку, передбачену Законом України «Про очищення влади»; спеціальну підготовку на посаду судді, яка проводиться протягом дванадцяти місяців за рахунок коштів Державного бюджету України; проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантних посад судді і, нарешті, прийняття Президентом України рішення про призначення кандидата на посаду судді.

При цьому, на думку Президента України [3], всі судді повинні бути підзвітними лише громадянам України та вільними від будь-якого політичного впливу. Тому всі екзамени кандидатів на посаду суддів, відповідно до чинного законодавства, повинні проводитися на основі анонімного тестування, а під час перевірки робіт кандидатів можуть бути присутніми представники засобів масової інформації, громадських об'єднань, судді, адвокати, представники органів суддівського самоврядування.

Прозорості діяльності судових інститутів буде сприяти й прийняття нової редакції Закону України «Про доступ до судових рішень» [4], де зазначається, що рішення суду проголошуються прилюдно, крім випадків, коли розгляд справи проводився у закритому режимі. І кожен має право на доступ до судо-

вих рішень. Усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання. Якщо судовий розгляд відбувся у закритому судовому засіданні, таке рішення оприлюднюється з виключенням інформації, яка за рішенням суду підлягає захисту від розголошення. При цьому суд загальної юрисдикції вносить до Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – Реєстру) всі судові рішення та окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, не пізніше наступного дня після їх ухвалення або виготовлення повного тексту. Доступ до окремих думок суддів через Реєстр забезпечується у тому самому порядку, що й до судового рішення, стосовно якого викладено окрему думку.

Інформація, що внесена до Реєстру, повинна мати захист від її викрадення, перекручення чи знищення. Не допускається вилучення судових рішень із Реєстру. Також не допускається внесення будь-яких змін до судових рішень, які внесені до Реєстру, крім випадків, пов'язаних з необхідністю виправлення помилки, допущеної під час внесення рішення до Реєстру чи при його веденні.

Копія судового рішення, виготовлена апаратом суду, засвідчується відповідальною службовою особою апарату суду та печаткою суду із зазначенням дати і видається особі за відповідну плату. Однак, у наданні доступу слід відмовити, якщо таке судове рішення безпосередньо не стосується прав, свобод, інтересів чи обов'язків цієї особи. Але надання дозволу на доступ до судового рішення або відмова в цьому можуть бути оскаржені до голови відповідного суду.

В європейських країнах існує низка індикаторів ефективності роботи судової системи. Один з них стосується терміну розгляду справи, інший показник визначає скільки справ розглядає суддя протягом місяця або року. Ще одним з критеріїв вважається кількість технічного персоналу, тобто кількість працівників, які забезпечують функціонування судової установи. Оцінюються також фінансові

індикатори, тобто витрати на розгляд справи. В Україні ж, на жаль, система таких показників поки відсутня. Причому, основною перешкодою в цьому напрямку є низький рівень інформатизації судових органів, що значно ускладнює роботу їх персоналу, облік та розрахунок відповідних показників, і, як наслідок, це впливає на якість послуг, які суди надають громадянам України. Саме тому громадяни України нерідко зустрічаються з невинуватою тяганиною в судах, явними порушеннями матеріального та процесуального права й несумлінним ставленням суддів до покладених на них обов'язків, адже на суддів дедалі більше перекладаються функції, які раніше виконували структури виконавчої влади. В результаті навантаження на суддів різко збільшилося: якщо американський суддя розглядає біля 130 справ за рік, то українські судді за різними оцінками – більше 120 за місяць. Як результат – сьогодні у Європейському суді знаходяться сотні справ, у яких громадяни України скаржаться на те, що ці справи тривалий час не вирішуються у вітчизняних судах.

А от у багатьох державах світу для пришвидшення розгляду справ у суді існує таке поняття як компроміс. Це значить, що якщо особа, яка скоїла злочин, готова нести покарання, то прокурор, як представник держави, адвокат та обвинувачений мають визначитися між собою, яке покарання вимагає держава, а яке готовий понести обвинувачений, і потрібно лише постати перед судом, аби він затвердив таке компромісне рішення. За правильність такого компромісу перед державою несе прокурор, який просить від імені держави призначити відповідне покарання. Тому за рахунок термінів досудового слідства, підготовки справи до слідства та безпосереднього розгляду справи у суді можна значно скоротити термін вирішення справ. За рахунок використання комп'ютерної техніки можна скоротити й терміни протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Підвищити ефективність роботи судів можна і за рахунок внутрішніх резервів шляхом

організаційного забезпечення судочинства, причому на всіх його етапах – від подання позовної заяви до виконання рішення. Особливий акцент при цьому необхідно зробити на повному вивільненні суддів від непроцесуальних функцій: прийому заяв та скарг від громадян, підготовку документів до конкретних справ тощо. Великою мірою цьому може сприяти використання канадського досвіду в цій сфері, зокрема того постулату, що вся судова діяльність повинна базуватися на науковій основі [5]. Значна допомога у розвантаженні судів загальної юрисдикції залежить від передачі частини справ на розгляд третейських судів.

Третейські суди є окремою ланкою судової системи України. Це недержавні незалежні органи, вони створюються за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому чинним законодавством, для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин. Третейські суди існують у світі з давніх часів. Їхньою перевагою є те, що, на відміну від державних судів, третейські суди без зайвих бюрократичних процедур за скороченим регламентом розглядають господарські спори, справи про право власності тощо. При цьому такі спори вирішує рівний (не наділений спеціальними повноваженнями) суб'єкт. Така рівноправність сторін процесу та третейського судді передбачає також добровільність звернення до суду. Тому розгляд справ у третейському суді відбувається на підставі третейських угод – угод сторін про передачу спору на вирішення третейським судом.

Але третейським судам не підвідомчі спори, що зачіпають державні чи публічні інтереси. Так, третейські суди не розглядають:

- 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;
- 2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, що пов'язані із задоволенням державних потреб;
- 3) справ, пов'язаних з державною таємницею;

4) справ, однією зі сторін у яких є орган державної влади чи місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство;

5) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України;

6) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним судом України [6].

Рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає. В Україні можуть утворюватися та діяти постійно діючі суди і третейські суди для вирішення конкретного спору (*ad hoc*). Постійно діючі третейські суди можуть діяти при зареєстрованих згідно з чинним законодавством України: громадських організаціях; організаціях роботодавців; фондів і товарних біржах, торгово-промислових палатах; об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності; Центральній спілці споживчих товариств України.

Не можуть утворюватися постійно діючі третейські суди при органах державної влади та місцевого самоврядування. Третейські судді не можуть бути представниками сторін.

Постійний третейський суд вважається утвореним з моменту його державної реєстрації.

Стаття 59 Конституції України [1] встановлює, що кожен в нашій державі має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога має надаватися безоплатно. Більш того, міжнародні пакти, конвенції та інші міжнародні акти, до яких приєдналася Україна, передбачають обов'язок нашої держави забезпечити безоплатну й ефективну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [7] розрізняє первинну та вторинну правову допомогу.

Первинна правова допомога складається з таких видів правових послуг: надання правової інформації; консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім

документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної допомоги і медіації. Таку безоплатну первинну допомогу надають органи виконавчої влади й місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи. Зокрема, органи юстиції надають безоплатну первинну допомогу через громадські приймальні, створені практично у всіх обласних і районних центрах.

Безоплатна вторинна правова допомога є видом державних гарантій, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, та включає такі види правових послуг:

- 1) захист від обвинувачення;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складання документів процесуального характеру.

З метою покращення системи безоплатної правової допомоги розроблена Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги [8]. На виконання цієї програми в Україні створено мережу центрів з надання вторинної правової допомоги та з 01.01.2013 року запроваджено єдиний телефонний номер, за яким з метою проведення необхідних процесуальних дій можна передати повідомлення про випадки затримання осіб і необхідність залучення захисника. Крім того, такі центри відкриті в кожній області України.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги виконують наступні функції:

- 1) приймають рішення про надання або відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги;
- 2) забезпечують складання процесуальних документів за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу;
- 3) забезпечують участь захисника при здійсненні досудового розслідування та судо-

вого провадження у випадках, коли захисник відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії;

4) забезпечують участь захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення;

5) забезпечують здійснення представництва інтересів суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

6) укладають контракти з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на постійній і тимчасовій основі;

7) видають доручення для підтвердження повноважень захисника або повноважень адвоката для здійснення представництва інтересів особи в судах, органах державної влади, органах місцевого самоврядування та перед іншими особами;

9) приймають рішення про припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Для вдосконалення діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з судовими органами й суміжними правовими інститутами Кабінетом Міністрів України розроблено Порядок інформування таких центрів про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [9].

Окрім цих центрів з надання правової допомоги, суб'єктами надання безоплатної вторинної допомоги в Україні є:

- адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом;
- адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Оплата послуг адвокатів, відповідно до Порядку використання бюджетних коштів [10], здійснюється центрами у розмірі 2,5 відсотка місячного розміру мінімальної заробітної плати за годину роботи адвоката під час здійснення кримінального провадження.

У цілому ж, виконання Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги [8] дасть змогу забезпечити доступ до якісної безоплатної правової допомоги осіб, які потребують такої допомоги, а саме:

- створити належні умови для надання безоплатної первинної допомоги і повної поетапної реалізації Закону [7] в частині забезпечення надання безоплатної вторинної допомоги;
- сформуванню ефективну розгалужену систему безоплатної правової допомоги, що забезпечить реалізацію зобов'язань України за Конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, положень Кримінального процесуального кодексу України, зменшення кількості звернень до Європейського суду з прав людини щодо порушень Україною зобов'язань у сфері захисту прав людини, оскільки у національних інстанціях буде забезпечено доступ осіб до правової допомоги та справедливого судочинства.

Таким чином, зазначимо наступне.

1. В сучасних умовах розвитку держави, коли Україна визначила свій курс на євроінтеграцію, серед першочергових реформ, які необхідно здійснити в нашій державі, особлива увага приділяється судовій реформі.

2. Роль судів у суспільному і державному житті безумовно зростає. Але, з одного боку, це свідчить про зростання довіри громадян до суду, а з іншого, – про наростання негативних процесів у суспільстві.

3. Стан правосуддя в нашій країні значною мірою визначається ставленням суддів до виконання своїх професійних обов'язків. Це потребує радикальної зміни порядку відбору кандидатів на посаду суддів, забезпечення їх професійної підготовки та проведення конкурсу на заміщення вакантних посад суддів.

4. Важливим моментом забезпечення прозорості діяльності судових інститутів є оприлюднення в електронній формі усіх судових рішень не пізніше наступного дня після підписання.

5. Значне підвищення ефективності роботи судів загальної юрисдикції можна забезпечити за рахунок передачі частини справ на розгляд третейських судів.

6. Формування розгалуженої системи безоплатної правової допомоги дозволить забезпечити реалізацію Україною своїх зобов'язань за прийнятими міжнародними договорами і зменшення кількості звернень громадян країни щодо порушень зобов'язань нашої держави у сфері захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К. : ЮРІНКОМ, 1996. – 79 с.
2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки / схвалено Указом Президента України : від 20.05.2015 р., № 276/2015 // Урядовий кур'єр. – 26.05.2015.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (в ред. Закону : від 12.02.2015 р., № 192–VIII) // Урядовий кур'єр. – 25.03.2015.
4. Закон України «Про доступ до судових рішень» // ВВР України. – 2006. – № 5. – Ст. 128.
5. Модельний суд як гарантія верховенства права // Урядовий кур'єр. – 08.09.2009.
6. Закон України «Про третейські суди» : від 11.05.2004 р., № 1701–IV // Урядовий кур'єр. – 16.06.2004.
7. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» : від 02.06.2011 р., № 3460–VI // Урядовий кур'єр. – 27.07.2011.
8. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки / схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України : від 04.07.2012 р., № 435-р // Урядовий кур'єр. – 08.08.2012.

9. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / схвалено Постановою Кабінету Міністрів України : від 11.03.2015 р., № 110 // Урядовий кур'єр. – 21.03.2015.

10. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу / затв. Постановою Кабінету Міністрів України : від 04.03.2013 р., № 130 // Урядовий кур'єр. – 03.04.2013.

Попова С. М. Шляхи вдосконалення судово-правової системи в Україні / С. М. Попова // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 178–184 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_33.pdf

Досліджуються проблеми проведення судово-правової реформи в Україні, порядок відбору кандидатів на посаду суддів, забезпечення їх професійної підготовки та проведення конкурсу на заміщення вакантних посад суддів. Розглядаються питання оприлюднення в електронній формі судових рішень і формування у державі розгалуженої системи надання безоплатної правової допомоги.

Попова С.Н. Пути усовершенствования судебной-правовой системы в Украине

Исследуются проблемы проведения судебной-правовой реформы в Украине, порядок отбора кандидатов на должность судей, обеспечения их профессиональной подготовки и проведения конкурса на замещение вакантных должностей судей. Рассматриваются вопросы обнародования в электронной форме судебных решений и формирования в государстве разветвленной системы предоставления бесплатной правовой помощи.

Popova S.N. Ways to Improve the Judicial System in Ukraine

The article investigates the problems of the judicial reform in Ukraine, the procedure for the selection of candidates for the position of judges, ensuring their training and the competition for vacant positions of judges. The paper also deals with the publication in electronic form of court decisions and the formation of the state of an extensive system of free legal aid.